

Anna Popielarczyk-Pałęga

**TOŻSAMOŚĆ NARODOWA I TOŻSAMOŚĆ REGIONALNA
WŚRÓD UCZNIÓW SZKOŁY PODSTAWOWEJ
W MIEJSCOWOŚCI KSIĄŻKI
(ROLA LOKALNYCH MIEJSC PAMIĘCI
W EDUKACJI I WYCHOWANIU)**

Prezentacja wyników badań powinna zostać poprzedzona wyjaśnieniem pojęcia tożsamość narodowa. Nie sposób jednoznacznie zdefiniować tak złożonego terminu. A. Kłoskowska ujmuje ten termin jako „świadomość pewnej odrębności od obcych i poczucie związku z grupą swoich oraz świadomość ciągłości, historycznego trwania tej grupy i jej zbiorowej filiacji – wywodzenia się od wspólnych przodków lub przodka”¹. Zbigniew Bokszański definiuje tożsamość narodową jako złożony układ, który tworzy powiązana sieć komponentów o charakterze poznawczym, emocjonalnym oraz satysfakcji płynącej z przynależności do konkretnego narodu². W niniejszym opracowaniu podjęto próbę wyjaśnienia roli lokalnych miejsc pamięci w pracy na rzecz zachowania tożsamości narodowej i religijnej w kolejnych pokoleniach, zwłaszcza w kontekście wysiłków edukacyjnych podejmowanych w szkole. Celem była próba odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób przechowywanie pamięci o miejscach kaźni z okresu II wojny światowej przyczynia się do określania i definiowania siebie jako jednostek społecznych uczniów z terenu gminy Książki. Postawiona została hipoteza badawcza, iż lokalne uroczystości, inicjowane przez wójta gminy Książki – Jerzego Polcyna i parafię rzymskokatolicką w miejscach kaźni – Łopatkach³ i Bru-

¹ A. Kłoskowska, *Tożsamości i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej*, „Kultura i Społeczeństwo” 1996, nr 3, s. 134.

² Z. Bokszański, *Tożsamości zbiorowe*, Warszawa 2007, s. 134–135.

³ Łopatki to miejsce, w którym w 1939 roku oddziały gestapo wymordowały 2,5 tys. mieszkańców gminy Książki, w tym księży, posłów na sejm, nauczycieli, rolników, rzemieślników. W szczątkach znaleziono również obuwie dziecięce. Obecnie prowadzone są badania nad ustaleniem słuszności tezy mówiącej, iż w Łopatkach wymordowano także powstańców warszawskich.

dzawkach⁴, stanowią jeden z ważniejszych elementów oddziaływania na kolejne pokolenia, celem wypracowania w nich przywiązania do wartości narodowo-patriotycznych. W niniejszym opracowaniu podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, jak taka sytuacja wykorzystywana jest w edukacji młodego pokolenia Polaków i czy w wydatny sposób może ona ułatwiać edukację regionalną i kształtowanie tożsamości społecznej jednostki.

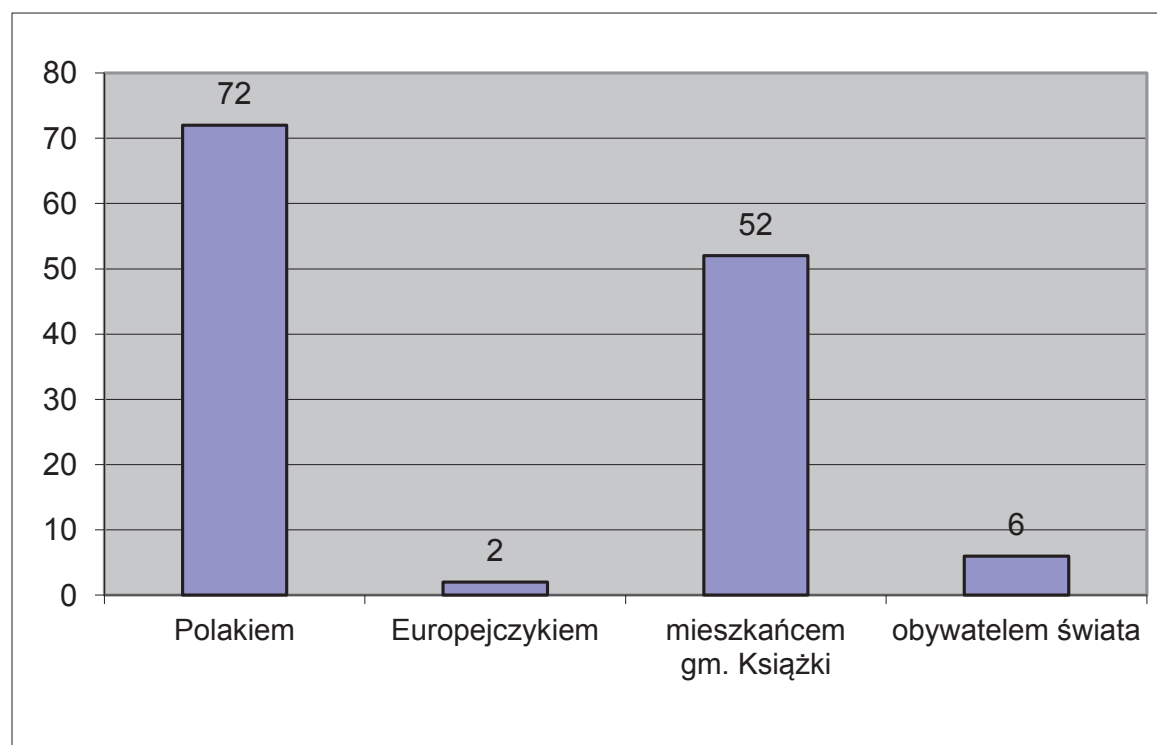
Grupa badawcza składała się z uczniów szkoły podstawowej. Na poziomie szkoły podstawowej udział w badaniach wzięło udział 133 uczniów w wieku od 10 do 13 lat. W ankiecie przygotowano osiem pytań.

Pytanie „Kim jesteś?” podzielono na następujące kategorie pojęciowe:

- a) Polakiem,
- b) Europejczykiem,
- c) mieszkańcem gminy Książki,
- d) obywatelem świata.

Uzyskano następujące odpowiedzi:

Polakiem	Europejczykiem	Mieszkańcem gm. Książki	Obywatelem świata
72	2	52	6

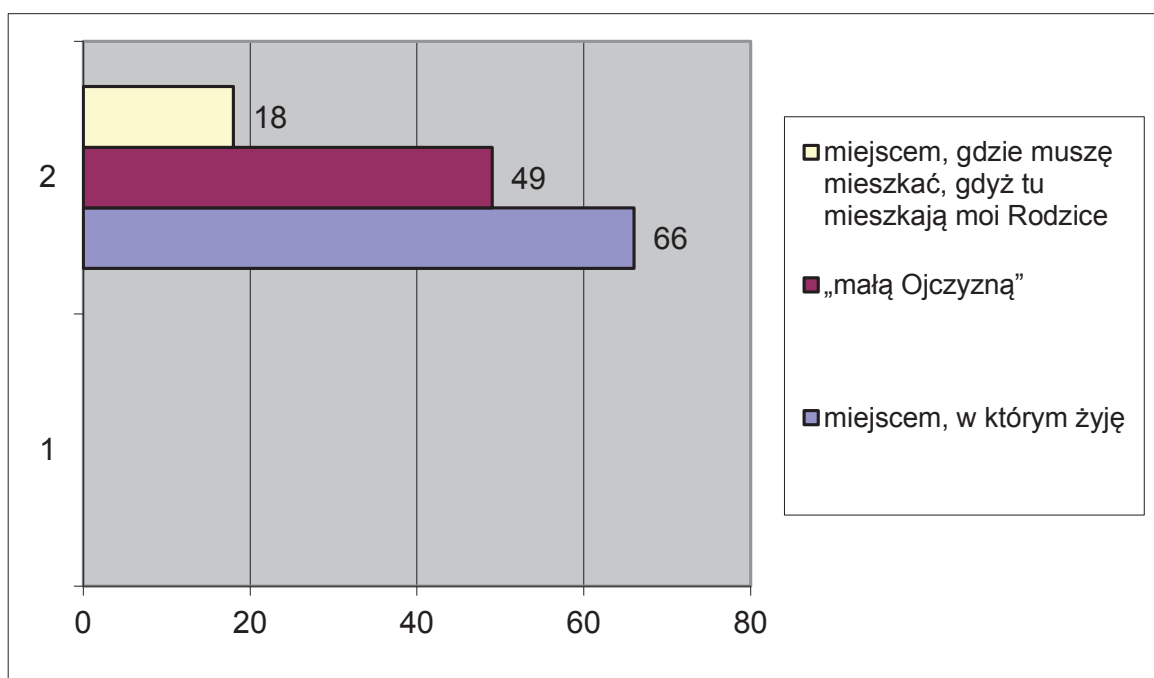
⁴ Brudzawki – znajduje się tu miejsce upamiętniające 22 zamordowanych przez hitlerowców w 1939 roku w piaskowniach mieszkańców Książek i Łopatek oraz w Katyniu – mjra pilota Józefa Łęgnowskiego, plut. Seweryna Branickiego, ppłka Jana Synosia.

W pytaniu „Czym jest dla Ciebie gmina Książki?” – badani mieli do wyboru następujące odpowiedzi:

- a) miejscem, w którym żyję,
- b) „małą Ojczyznę”,
- c) miejscem, gdzie muszę mieszkać, gdyż tu mieszkają moi Rodzice.

Uzyskano następujące wyniki.

Miejscem, w którym żyję	„Małą Ojczyznę”	Miejscem, gdzie muszę mieszkać, gdyż tu mieszkają moi Rodzice
66	49	18

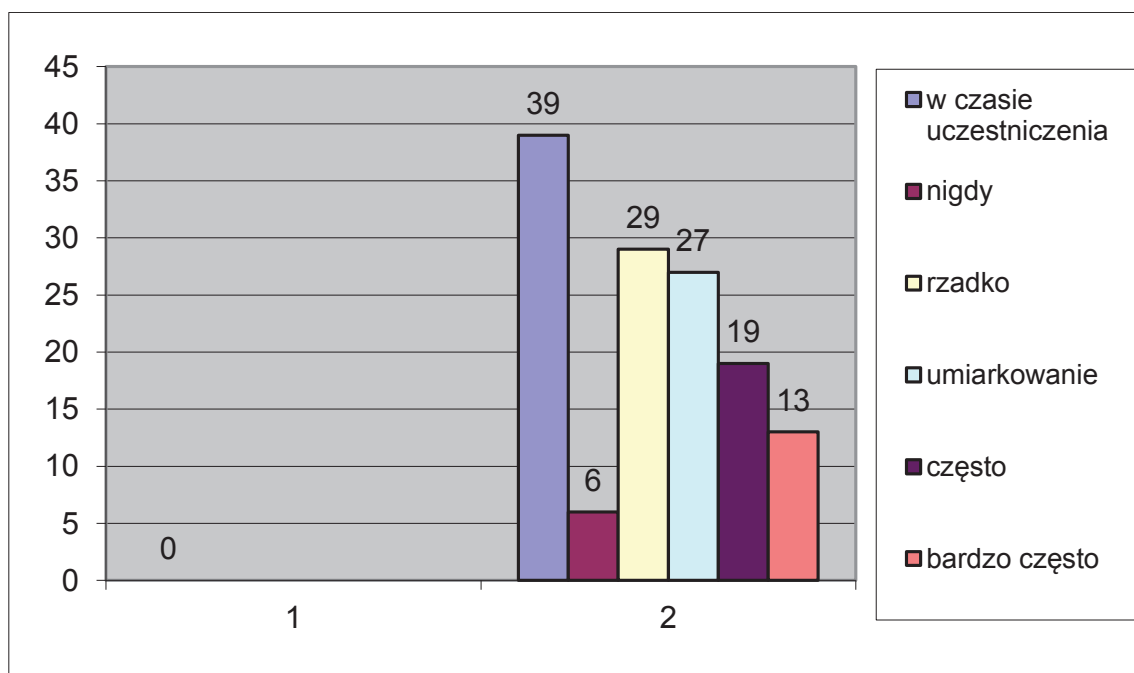

Z kolei pytanie dotyczące częstotliwości myślenia o miejscach kaźni podzielono na następujące kategorie:

- a) w czasie uczestniczenia w obchodach,
- b) nigdy,
- c) rzadko,
- d) umiarkowanie,
- e) często,
- f) bardzo często.

Udzielono następujących odpowiedzi:

W czasie uczestniczenia w uroczystościach	Nigdy	Rzadko	Umiarkowanie	Często	Bardzo często
39	6	29	27	19	13

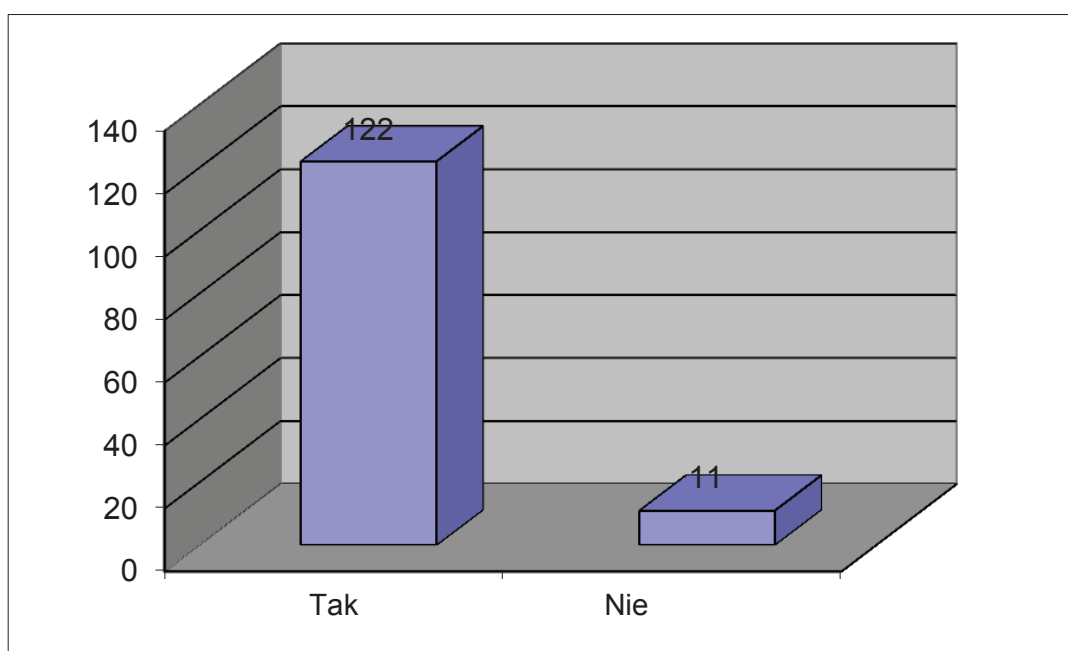

Natomiast pytanie, dotyczące ewentualnej satysfakcji z możliwości uczestniczenia w obchodach rocznicowych organizowanych na terenie gminy Książki, dawało następujące możliwości odpowiedzi:

- a) tak,
- b) nie.

Uczniowie odpowiedzieli w następujący sposób:

Tak	Nie
122	11

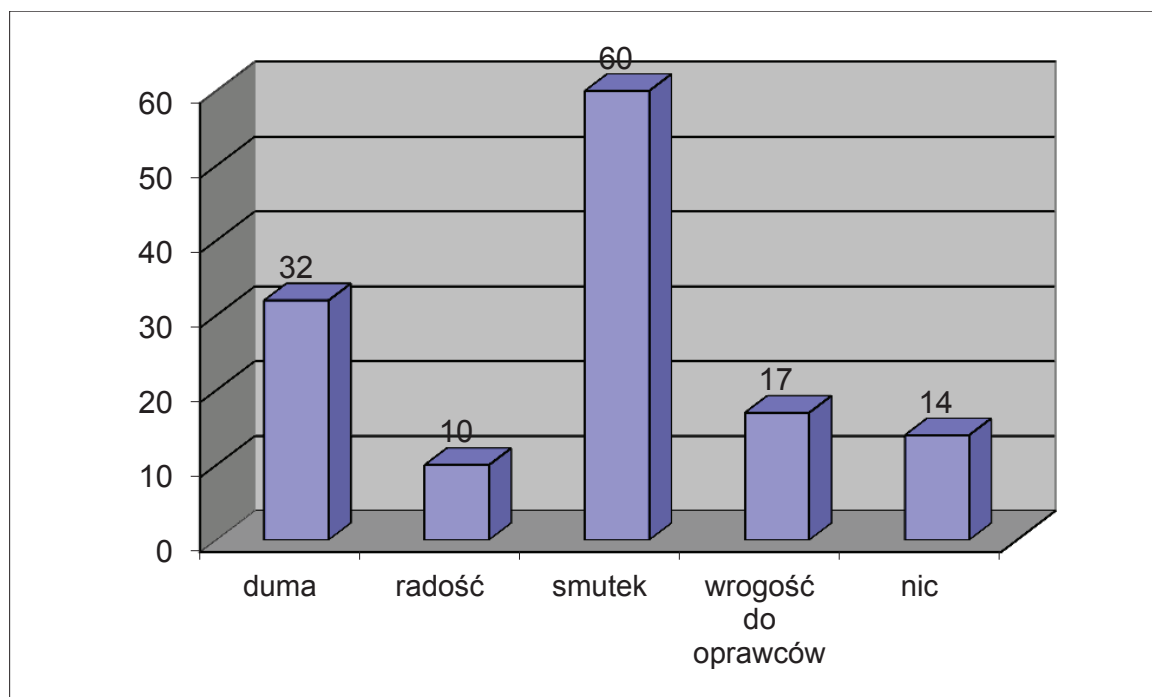

Kolejne pytanie dotyczyło rodzajów emocji, jakie badani odczuwali podczas uczestniczenia w obchodach rocznicowych. Badanych poproszono o wybranie jednej z przedstawionych opcji:

- a) duma,
- b) radość,
- c) smutek,
- d) wrogość do oprawców,
- e) nic.

Uzyskano następujące odpowiedzi:

Duma	Radość	Smutek	Wrogość do oprawców	Nic
32	10	60	17	14

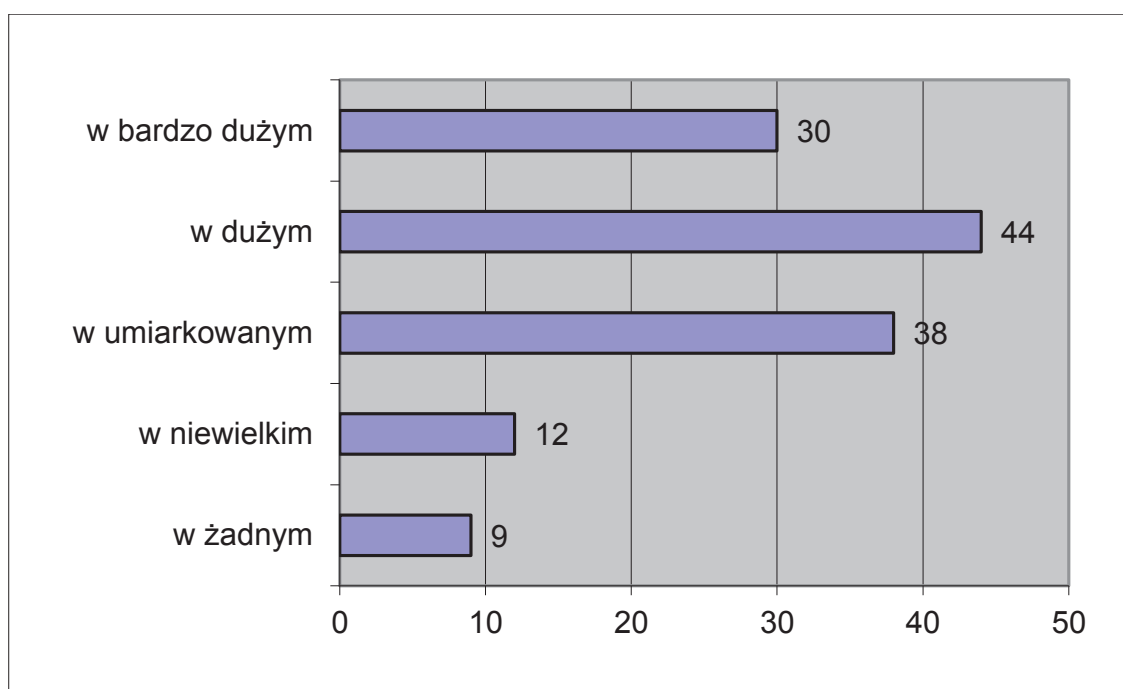
Podkreślić należy, iż z analizy ankiet wynika, iż większy nacisk powinno położyć się na walkę z uczuciami wrogości do oprawców. W takim kontekście interpretacyjnym jawi się jako bardzo ważna rola edukacji szkolnej, która powinna zapewniać odpowiednie ukierunkowywanie emocji rodzących się w trakcie takich uroczystości. To duża odpowiedzialność i wyzwanie dla nauczycieli.

Jedno z pytań dotyczyło relacji pomiędzy identyfikacją z gminą Książki a organizacją obchodów rocznicowych na jej terenie. Sformułowano je w sposób następujący: „W jakim stopniu organizacja tych obchodów wpływa na wzrost stopnia Twojej identyfikacji z gminą Książki?”, a badanych poroszono o wybór jednej z przygotowanych opcji:

- a) w żadnym,
- b) w niewielkim
- c) w umiarkowanym,
- d) w dużym,
- e) w bardzo dużym.

Uzyskano następujące odpowiedzi:

W żadnym	W niewielkim	W umiarkowanym	W dużym	W bardzo dużym
9	12	38	44	30

Już na etapie układania ankiety zdecydowano się pozyskać opinie respondentów na temat funkcjonowania pojęcia tożsamość narodowa i regionalna za pomocą pytań otwartych. Odpowiedzi na ten rodzaj pytań dokładnie przeanalizowano i dokonano później ich kodowania. Nie wszyscy respondenci zechcieli udzielić odpowiedzi na pytania otwarte. Pomimo to uzyskane odpowiedzi i ich liczba stanowią podstawę do wyciągnięcia wniosków.

Postawione uczniom pytanie – „Dlaczego to właśnie w Brudzawkach i Łopatkach organizuje się obchody rocznicowe?” – miało na celu ocenę stopnia świadomości historycznej uczniów, zawężonej do historii konkretnych miejsc w ich najbliższym otoczeniu. Uczniowie odpowiadali w następujący sposób:

Bo to jest miejsce kaźni – 40,

Bo tam znajdują się pomniki pomordowanych – 40,

Chwała Bohaterom – 36,

Brak odpowiedzi – 15,

Nie wiem – 2.

40 odpowiedzi uzasadniało taką właśnie lokalizację obchodów tym, iż usytuowane są tam pomniki. W większości odpowiedź ta była doprecyzowana stwierdzeniem, iż są to pomniki pomordowanych Polaków.

40 odpowiedzi sformułowano w ten sposób, że to miejsce mordy, w ¼ tych odpowiedzi pojawiła się wyraźna ocena – uczniowie używali określeń „ludobójstwo”, „miejsce kaźni”, „tam Niemcy strzelali biednym ludziom w głowę” – szczególną uwagę zwraca tu emocjonalny stosunek do tych wydarzeń, konkretne usytuowanie na skali kategorii etyczno-moralnych i jednoznaczna ocena. W tak młodym wieku uczniowie potrafią już zoperacjonalizować wydarzenia z przeszłości. Umiejętności takich nabywają dzięki bezpośredniemu kontaktowi z historią żywą, który ma miejsce podczas obchodów rocznicowych.

36 odpowiedzi zakwalifikowanych zostało do grupy umownie nazwanej „chwała bohaterom”. Respondenci udzielili tu szeregu niezwykle przemyślanych i głębokich odpowiedzi, co szczególnie zasługuje na podkreślenie z uwagi na stosunkowo niski wiek badanych. Dla pełnego zobrazowania tej konstatacji wydaje się zasadne ich zacytowanie:

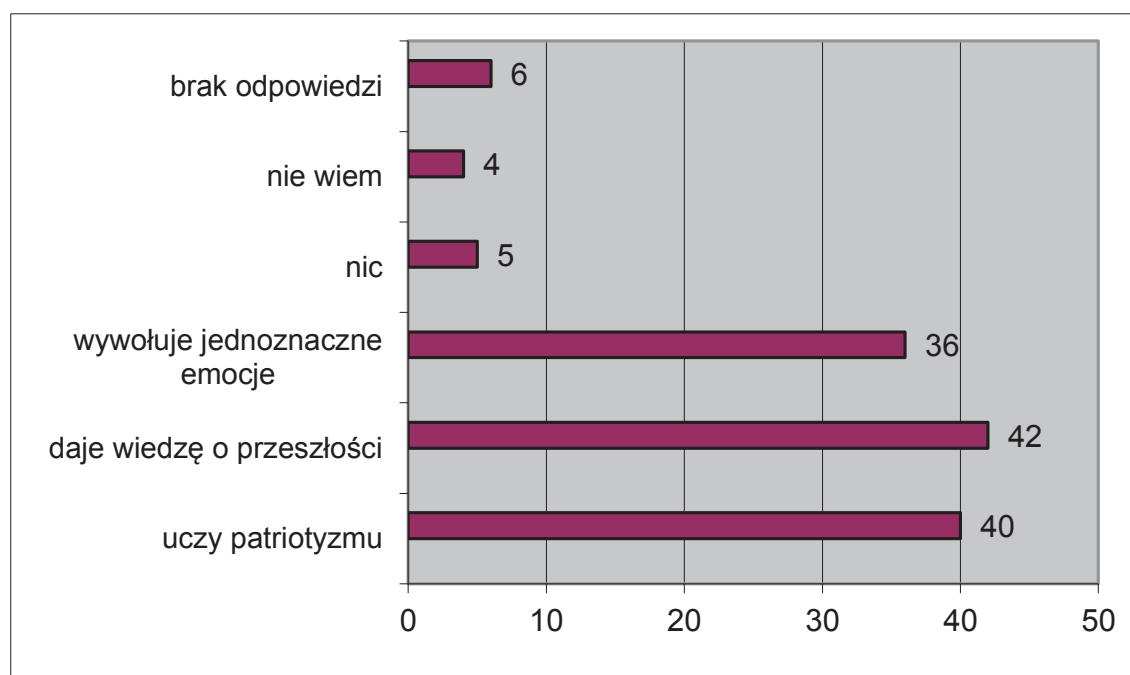
*to miejsce uczy patriotyzmu,
tam czcimy pamięć bohaterów,
tworzymy pamięć,
to byli prawdziwi patrioci,
walczyli za nas,
abyśmy wszyscy czuli się Polakami,
tam możemy się razem spotkać,
to nasi bohaterowie,
uroczystość za ich pamięć i cześć, bo oni na to zasługują,
rozstrzelani za naszą Ojczyznę,
oddali życie za wolność,
czcimy ich pamięć za pomocą mszy,
oddali życie za Książki,
tam zmarli nasi przodkowie,
miejsce święte dla tych, którzy kochają Ojczyznę.*

Wyniki te są niezwykle budujące. Świadczą bowiem o bardzo dużym stopniu świadomości historycznej, społecznej, a nawet etyczno-moralnej wśród tak młodych mieszkańców gminy Książki. Ogniskują oni pojęcie Ojczyzny wokół gminy Książki – w jednym szeregu pojawiają się bowiem stwierdzenia „oddali życie za Ojczyznę, za wolne Książki”. Lokalne miejsce kaźni są dla nich czytelnym symbolem, z którego wyprowadzają interpretację faktów historycznych, co świadczy o ich niezwyklej wręcz dojrzałości. Posługują się pojęciami na poziomie abstrakcyjnym. W znaczącej liczbie odpowiedzi przewija się motyw obecności na tych uroczystościach wojska. Respondenci podkreślają, iż jest to dla

nich niezwykle ważny element obchodów, stanowiący symbol przywiązania do wartości narodowo-patriotycznych – *wtedy przyjeżdża do nas wojsko; jestem dumny, że wtedy jest u nas tyle wojska, to symbol pamięci o pomordowanych, nie można lepiej uczcić pomordowanych*. Na obchody przybywają przedstawiciele Ministerstwa Obrony Narodowej, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, Inspektoratu Wsparcia Sił Zbrojnych, jednostek wojskowych POW. Szczególne miejsce zajmuje 3. Włocławski Batalion Drogowo-Mostowy z Chełmna, którym aktualnie dowodzi ppłk Kazimierz Wołowiec. Tradycją stało się, iż to właśnie 3 BDM wystawia asystę honorową (kompania reprezentacyjna, poczet sztandarowy) celem uświetnienia uroczystości. Żołnierze JW 3136 odpowiadają także za przygotowanie i odczytanie apelu poległych. Czynny udział wojska w obchodach patriotycznych stanowi dowód świadomego włączania się żołnierzy w pracę na rzecz zachowania tożsamości narodowej i regionalnej wśród kolejnych pokoleń. W tym kontekście interpretacyjnym pojawia się niezwykle ciekawy aspekt – żołnierze pomagają uczestnikom uroczystości budować tożsamość narodową opartą już nie tylko na przynależności terytorialnej, ale także na wspólnocie cywilizacyjno-kulturowej. Z analizy ankiet wynika, że żołnierz pozostaje dla badanych ważnym symbolem wartości narodowo-patriotycznych.

Na pytanie „Co daje Ci uczestniczenie w obchodach w Łopatkach i Brudzawkach?” udzielono następująco sklasyfikowanych odpowiedzi:

Uczy patriotyzmu	Daje wiedzę o przeszłości	Wywołuje jednoznaczne emocje	Nic	Nie wiem	Brak odpowiedzi
40	42	36	5	4	6

Respondenci określali też, przy okazji udzielania odpowiedzi, iż uroczystości te uczą patriotyzmu, czym jest dla nich to pojęcie. Analiza odpowiedzi na to pytanie pozwala wyciągnąć wnioski, iż zdecydowana większość uczniów szkoły, 118 ze 133, co stanowi 85% całości grupy badawczej, czerpie bardzo duże korzyści z udziału w omawianych uroczystościach. Rozwijają one bowiem wrażliwość społeczną, pomagają kształtować prawidłową postawę obywatelską, kształtują tożsamość. Dowodem na to są odpowiedzi udzielane przez uczniów, którzy sami przyznają, że takie doświadczenia kształtują w nich świadomość narodową, piszą bowiem:

to dla mnie zaszczyt, że mogę uczestniczyć w tych obchodach – dla nich patriotyzm to pamięć – nigdy nie zapomnę, że oddali życie,

znajomość historii, tego, co się wydarzyło, historia kraju splata się z historią ich małej Ojczyzny – uroczystości dają wiedzę o przeszłości Ojczyzny i historii gminy Książki; wiem o mojej gminie i to daje mi satysfakcję; poznaję historię gminy,

obowiązek uświęcania pamięci pomordowanych – czuję, że to jest mój obowiązek, to dla mnie zaszczyt, że mogę uczcić bohaterów,

Patriotyzm jest też utożsamiany z religią rzymskokatolicką, pojawia się schemat – Polak – patriota – katolik: spotykamy się tam, żeby modlić się za zmarłych, chodzę tam, bo jestem patriotą i katolikiem.

Uczniowie klasyfikowali też jednoznacznie, jaki rodzaj emocji odczuwają. Wymieniali: smutek, żal, zadumę, radość, dumę, wrogość do oprawców.

Niezwykle cennych wyników dostarcza analiza odpowiedzi na drugą część pytania, w której respondenci proszeni są uzasadnienie wyboru stopnia powiązania pomiędzy identyfikacją z gminą Książki a organizacją uroczystości rocznicowych. Wielu z badanych miało problem z udzieleniem odpowiedzi – 42 osoby nie odpowiedziały w ogóle. Grupa uczniów, która uprzednio zaznaczyła, iż ocenia ten stopień powiązania jako żaden albo niewielki, udzieliła następującej odpowiedzi: *nie interesuje mnie to; mnie to nie obchodzi, nie chcę w tym uczestniczyć.* Grupa uczniów, która wybrała odpowiedź w umiarkowanym, dużym, bardzo dużym stopniu, udzieliła niezwykle przemyślanych odpowiedzi, które można zakwalifikować do trzech grup. Organizacja obchodów przyczynia się do wzrostu identyfikacji uczniów z gminą Książki, gdyż:

a) powoduje wzrost wiedzy na temat jej przeszłości: *bo wiem więcej o przeszłości i chcę wiedzieć więcej; lubię wiedzieć, co się dzieje;*

b) buduje emocjonalny stosunek do gminy Książki: *dzięki temu czuje się częścią tej gminy, to moja mała Ojczyzna; cieszę się, że o tym się u nas pamięta, przyjeżdża do nas dużo osób z zewnątrz i wtedy jestem dumna, że to właśnie u nas to się dzieje, że to w naszej gminie się o nich pamięta, dumny jestem, że to u nas;*

c) intuicyjnie uczniowie czują, że to przyczynia się do wzrostu identyfikacji z gminą, ale nie potrafią tego zwerbalizować: *nie wiem dlaczego, ale tak mi się wydaje, że to wpływa.*

Interpretacja tych wyników pozwala na wyprowadzenie wniosków dotyczących tego, jak uczniowie postrzegają pojęcie identyfikacji narodowej.

Uczniowie odczytują bowiem jako pozytywne, poprawne, a wręcz bohater-skie postawy osób, które straciły życie w czasie II wojny światowej, walcząc w obronie ojczyzny. Tu bowiem pojawiają się cytowane już określenia – „bohater, prawdziwy patriota”. Uczniowie, dzięki uczestniczeniu w tych obchodach, mogli wypracować sobie też pożądany, z punktu widzenia szeroko rozumianego interesu społecznego i narodowego, system zasad i wartości. Są bowiem świadomi, iż w przeszłości dochodziło do konfliktów zbrojnych, które rodziły zło i przemoc, ale też generowały wspaniałe postawy bohaterskiej walki za wolność. Już sama świadomość tego faktu jest ogromnym sukcesem. Z otrzymanych odpowiedzi wynika też, iż uczniowie Szkoły Podstawowej w Książkach często utożsamiają czynnik religijny z narodowym. 30% osób, których odpowiedzi zakwalifikowano do tej grupy, pisze bowiem, iż pomordowanym oddaje się cześć poprzez odprawienie mszy świętej (w obrządku rzymskokatolickim). Z przytoczonych odpowiedzi jednoznacznie wynika, iż postawiona na początku teza o wielkiej wadze działań w zakresie kultywowania pamięci lokalnych miejsc kaźni, inicjowanych przez władze samorządowe na czele z wójtem gminy, jest słuszna. Dzięki obchodom w Łopatkach i Brudzawkach kształtuje się w sposób znaczący świadomość historyczna i regionalna kolejnego pokolenia. Przyczyniają się one do autoidentyfikacji uczniów z lokalną przeszłością, co z kolei powoduje wzrost ich tożsamości narodowej i regionalnej. Dzięki temu kultywowanie pamięci o przeszłości na terenie gminy Książki realnie wpisuje się do najważniejszych determinantów budujących pojęcie patriotyzm wśród uczniów tamtejszych szkół. Co istotne, obchody takie przyczyniają się do tego, iż kody międzypokoleniowe nie zostają przerwane. Brudzawki i Łopatki to właśnie niezwykle czytelne symbole zarówno dla osób starszych, które niejednokrotnie przeżyły koszmar wojny, ale także dla dzieci i młodzieży. Możliwe jest to dzięki temu, iż obchody rocznicowe organizowane są regularnie. Jako że dla uczczenia pamięci pomordowanych zapraszani są liczni oficjalni przedstawiciele władz, w tym wojska, uroczystość nabiera dla uczniów niezwykle symbolicznego wyrazu. Uczniowie bowiem przez modelowanie kształtują w sobie prawidłowe postawy społeczne, a jak sami twierdzą, z udziału w uroczystościach wynoszą wieloaspektowe korzyści.

Wydaje się, iż organizacja tego typu obchodów i obecność lokalnych miejsc pamięci jest ważnym czynnikiem kształtującym tożsamość regionalną i tożsamość narodową. To jednocześnie duże wyzwanie dla nauczycieli, którzy w sposób efektywny powinni wykorzystywać ogromny potencjał, który daje im taka sytuacja. Podkreślić należy, iż niesie to także ze sobą dużą odpowiedzialność nauczycieli, którzy muszą rozpoznawać zachowania negatywne, np. deklarowaną wrogość czy nienawiść do oprawców.

**Anna Popielarczyk-Pałęga: NATIONAL IDENTITY AND REGIONAL IDENTITY
AMONG PUPILS OF PRIMARY SCHOOL IN KSIĄŻKI (ROLE OF LOCAL
MEMORIALS IN EDUCATION AND UPBRINGING)**

The author has attempted to show the role of local memorials in activities for preservation of national and religious identity in next generations, especially in the context of the educational efforts undertaken in the school. Based on the analysis of information obtained from questionnaires addressed to pupils, the author shows ways to use memorials, particularly from the period of World War II, in school education. The author concludes that the inclusion of historical and religious elements from the region in the educational process shapes national consciousness and contributes to self-identification of pupils with local history.